

գորակը» կը բաժնուի ճառէն նոյն իսկ նիւթական նշանով մը, ինչպէս որ է մեր առջեւ եղած Կոստանդնուպոլսոյ տպագրութեան մէջ՝ 355երորդ ճառին «Յորդորակը», յոյն բնագրին 2 թիւն ի միասին առնելով, բաժնուած է նախընթացէն մեծ խաչով մը Կ, և երկու տողերով՝ որոց մէջ գրուած է «Յորդորակ» բառը:

Արդ՝ կանոնաւորապէս քննելով հայ, ինչպէս նաեւ հին քրիստոնեայ գրականութիւնը, ապահովապէս դեռ ուրիշ շատ վկայութիւններ պիտի գտնուին՝ ի նպաստ գոյութեան Յովհաննու Ե պիսոյն 3—4 տուններուն. սակայն մինչեւ ցարդ բերածնիս շատ իսկ են ապացուցանելու թէ նոյն անցքը բնականօրէն ապէս քրիստոնեայ հասարակութենէ ընդունուած էր: Յաջորդ յօդուածն դեռ աւելի պիտի պարզէ ինչպիսին: Ա. Գ.

Շարայարեղի

Կ Ե Ն Ս Ա Պ Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ա Ղ Ա Յ Ո Ն

Ե Ա Պ Ո Ւ Մ Ե Ե Ի Կ Ե Ն Ս Ա Պ Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Լ

(Շար. տես յէջ 365)

ԱՅ ՄԱՄԱՍԻ երկրագործական վարժարանն՝ տեղւոյն հակառողջապահիկ ըլլալուն՝ նախ Այ Ստեփանոս և ապա խառնուող փոխադրուել վերջ 1862ին ատեններն փակուած էր: Այս ատեններն կը խորհուրդ Գառաբիւլի մօտ Գորպաղըը—Տէրէ անուանեալ կայսերական ազարակին մէջ բանալ մի երկրագործական վարժարան: Աղաթոն էֆ. ի յանձնուեցաւ այդ խնդրոյ ուսումնասիրութիւնն և վարժարանի կանոնադրի ու ծրագրի պատրաստութիւնն: Աղաթոն էֆ. կատարեց կառավարութեան յանձնարարու-

թիւնն, սակայն ապա ինչ ինչ պարագայից բերմամբ այդ մտադրեալ վարժարանի բացումն տեղի չունեցաւ: Այս աշխատութեան ֆրանսերէն օրինակն կը տեսնամք իւր թուղթերուն մէջ, որոյ խորագիրն է.

Projet de loi tendant à établir une école d'agriculture dans la ferme de Sa Majesté Impériale située à Kourbaghly Dérée, près Kadi-keuy.

Աղաթոն էֆ. 1863ի Կ. Պոլսոյ ցուցահանդէսին մէջ մեծ դեր ունեցած է իբր անդամ և քարտուղար ցուցահանդէսի կարգադիր յանձնախմբին, որոյ այլ անդամք էին, Մուսթաֆա փաշա՝ հասարակաց կրթութեան նախարար, Քիւսմիլ պէյ, Սերափէր էֆ. Նիսալիմ պէյ, Ալմի պէյ: Աղաթոն էֆ. պատրաստած է ցուցահանդէսի ծրագիրն և այլ աշխատութիւններն:

Գրիգոր Աղաթոն 1864ին օսմ. հեռագրութեան ընդհանուր տնօրէն կը կոչուի, և յաջորդ տարին Փարիզ կը գրկուի իբր օսմ. պատուիրակ Փարիզու հեռագրական համաժողովին (congrès): Այս անգամ Փարիզ գտնուելուն կ'անդամակցի «Ժողովրդական տնտեսագիտութեան զործնական ուսումնասիրութեանց միջազգային ընկերութեան», յորում խիստ պատկանելի դերք մը կ'ունենայ: Աղաթոն էֆ. Փարիզէ վերադարձին՝ կը հաստատուի Ե. Պոլսոյ տեղական թղթատարութիւնն: Սոյն ատեններն իրեն կը յանձնուի նաեւ հասմը ռաւազմիյէի պարտուց քօնսօլիտներու վերածման տնօրէնութիւնն, զոր քանի մը ամիսներ միայն վարեց: Այս առթիւ ստացաւ ռաչիկ Էվլէյի աստիճանն:

1866ին օսմ. թղթատարութեան ընդհանուր տնօրէնութիւնն ալ իրեն կը յանձնուի. նոյն տարին հեռագրական միջազգային համաժողովոյն՝ օսմ. կառավարութեան կողմանէ պատուիրակ կը կարգուի: Այս ժողովոյ զիտւոր զբաղումն էր ընդհանուր սակագնոց խընդիրն: Աղաթոն էֆ. մեծ համակրութիւն կը վստակի այլ պատուիրակաց մօտ, համաժողովոյն մասնակցող կառավարութիւնը իրենց շըքաններով կը պատուեն զայն, որպէս Ռուսիա՝ սուրբ Սիմանիսի կարգին Բ. աստիճանի շըքադրամ յղեց (1866 թ հոկտ.

16ին). Աւստրիա՝ երկաթէ թաղի երկրորդ աստիճանն (1866 յունիս 28). Սարտե- նիա Մօսիժոյի և Լիզառոի կարգին հրամա- նատարի աստիճան (1866 իւլիսի. 28), այս կարգի ասպետութեան աստիճանն արդէն ընդ- ունած էր Թիւրքիոյ ցուցահանգիսի առթիւ, որպէս յիշատակեցինը:

Ալաթոն Լէֆ. 1867 օգոստոս 11ին կրկին Փարիզ կը զրկուի, թղթատարական միջ- ազգային համաժողովոյն իւր թուրքական պատուիրակ, Համաժողովն լրանալու մօտ էր՝ երբ հրաման ընդունեց կայսերական կառավա- րութիւնէն աշխատիլ նաեւ Տաճկաստանի օտար թղթատարական տուներու բարձման խնդրոյն: Ալաթոն Լէֆ. մեծ դժուարութեամբ յաջողե- ցաւ վերջապէս այս մեծ խնդրոյ լուծման: Սուլ- թան Ազիզ Իմանալով զայս, հրաման կ'ընէ 5000 ոսկոյ շնորհ մ'ընել և Պալայի աս- տիճանն առլ. կամի եւս որ անմիջապէս Պո- լիս գալով իրեն ներկայանայ: Ալաթոն Լէֆ. չէր կրնար վերադառնալ, զի՝ այդ կարեւոր խնդիրն սկզբամբ լուծուած էր, սակայն դեռ գործնականի վերածելու դժուարութիւններ կային, զորո հարթելու համար կարեւոր էր իւր ժամանակ մը Փարիզ մնալ: Ալաթոն Լէֆ. այս խնդրոյ փակման կ'աշխատէր երբ հիւանդացաւ:

Մինչդեռ հիւանդ էր, Սուլթան Ազիզ զայն Հասարակաց շինութեանց նախարար կ'ա- նուանէ, ու հրամանագիրն Փարիզ կը զրկուի:

Մի և նոյն ատեն (1868 ապրիլ 8) Նաբս- լէոն՝ ֆրանսական Լեժիոն տ'օնեօսի կարգին հրամանատարութեան աստիճանի խաչն զրք- կած է իրեն, իւր վարձք իւր մատուցած հե- ոաքրական և թղթատարական ծառայու- թեանց, և ի շնորհաւորութիւն իւր նախարար անուանուելուն:

Ալաթոն՝ Թուրքիոյ առաջին քրիստոնեայ նախարարն եղած է, և առ այս տեղական և եւրոպական թերթերն՝ մեծապէս կը ջատա- զովեն Ալաթոն Լէֆէոսի հազուադիւս յատ- կութիւններն՝ այսպիսի մի կարեւոր պաշտօնի համար:

Ալաթոն Լէֆ.ի հիւանդութիւնն յառաջ կ'երթայ, իւր կողակիցն Փարիզ կը հասնի. այլ ի զուր, հակառակ բժշկական ջանից և իւր

անթիւ բարեկամաց խնամոց՝ կը վախճանի 27/4 մայիսին: Մեռնելէն ժամ ու կէս առաջ ըսած է. «Խեղքս վրաս է, ամէն բան կար- գին է, խնամանքս վրայ ծանրութիւն մը չունիմ, պարտքս կատարած եմ, ձեռքս ե- կածը ըրած եմ»: — Եւրոպական թղթա- տարութեանց Տաճկաստանի ճիւղերն ջնջելու համար ստորագրող կառավարութիւններն՝ Ա- ղաթոնի մահուան վրայ՝ յետս առին իրենց սրողումն ընելով թէ՝ «Մենք յանձին Ալա- թոն Լէֆ.ի մեր ունեցած վստահութեան աղա- զաւ ընդունած էինք զայն, զի համոզուած էինք նորա կարողութեանց վրայ, սակայն քանի որ նա չէ այլ եւս, հարկ է որ մեր թղթա- տարական տուններն մնան ի Թուրքիա». և այսպէս խնդիրը չլուծուեցաւ:

*
* *

Փարիզի տնտեսագիտաց բնեկերութեան մայիս 5ի ժողովին (մահուան յաջորդ օրն)՝ Պ. Վիլյովի Ալաթոն Լէֆ.ի մահուան մասին խօսելով՝ հետեւեալ խօսքերն ըսած է.

«Պարոնայք, ցաւով սրտի կ'իմացնեմ ձեզ թէ Օսմ. տերութեան հասարակաց շինու- թեանց նախարարն Ալաթոն Լէֆ. երկէ ա- ռաւօտ ժամ 7ին մեռաւ: 44 տարեկան հա- սակին մէջ... Այս մահն զգալի կորուստ մ'է տնտեսական գիտութեան, անմուանալի իւր բարեկամաց, ու անողոք բոլոր մարդկութեան համար». և հանգուցեցիցն կենսագրութիւնն ընելէ վերջ կը յաւելու. «Ելեւմտից վրայ գիրք մը պատրաստած էր, որ ֆրանսերէն և տաճկերէն լեզուաւ պիտի հրատարակուէր, և որով Ալաթոն Լէֆ. դարուս ամենէն հոչա- կաւոր տնտեսագիտաց կարգը պիտի անց- նէր. . . . Ձեք իմար հաստատալ, բարեկամ, կ'ըսէր է. «Ի՞նչ թէ աշխարհային արկածից մէջ մարդ սրչափ ինքզինք երջանիկ կը զգայ՝ երբոր խղճմտանքն հանդարտ է, և մարդկու- թեան ալ ծառայութիւններ ըրած է, և որով հետեւ իւր կեանքը քաղաքացիի, պաշտօնա- տարի և զիտնոյ կատարեալ տիպար մ'իղած է՝ 30 միլիոն ժողովուրդ իւր մահը պիտի օրբան: Միխիթարուից պարոններ, որ այս-

պիտի մարդ մը մեզ թղթակից սնեցանք, որ ամէն անգամ պաշտօնով փարիզ եկած ժաւանակի մեր նիստերուն ներկայ դտնուելէ չէր պակասեր երեւէ» :

Յուդարկաւորութեան հանդէսն խիստ շքեղ եղաւ ի փարիզ, կատարուեցաւ նման մի ֆրանսական նախարարի յուդարկաւորութեան :

«Վառաձի կառքի մը առջեւն, որուն մէջ դազդոն դրուած էր, զինուորաց զունդ մը կը քայլէր, ետեւէն 30 ի չափ սեւաթուր երկնի կողքեր՝ հրացաններն զէպ ի գետինն խոնարհած զինուորներէ պատեալ. կառքերու մէջ իր բազմաթիւ և բարձրաստիճան բարեկամները յուդարկաւոր գացին մինչեւ Մօնմարթի ֆերեզմաննոցը, ուր առժամանակեայ կերպով աւանդատուն մը դրուեցաւ, և ուսկից ապրիլ 25ին շոգեկառք դրուեցաւ: Աւանդատունն դրուելու ժամանակ՝ ըստ հայաստանեայց աւարողութեան աղօթքներ կատարուելէն ետքը, պարոն Նօկէս նախնական ճառ մը կարդաց, անկից վերջն ալ՝ Վսեմաշուք զեսպան ձէմալ փաշան» :

Պ. Նօկէսի ճառին օրինակն ձեռք չկրցանք անցունել: Զէմալ փաշայի զամբանականն՝ յետագայ հատուածն արժան կը համարիմ յիշատակել աստ :

«Մահը՝ Թուրքիայէն մեծ քաղաքացի մը, Սուլթանէն՝ անձնուէր ծառայ մը, և մեզմէ՝ ամենասիրելի բարեկամ մը յափշտակեց ճիշդ այն միջոցին՝ երբ իւր երկրին խիստ կաւրեւոր պաշտօններէն մէկուն կոչուելով իւր ընդարձակ հմտութեանց, և բարձր գաղափարացը առաւելութիւններն առատութեամբ պիտի բաժնէր իւր համաշխարհակիցներուն, և Ալաթոն էֆ. ի կեանքը բարոյն զոհուած էր» : — Մարմոյն հետ՝ Պոլիս եկաւ փարիզու Հայ հովիւն, Հայր Յովհաննէս Հիւնքեար. պէլէնտան, մայիս 4ին (Հ. Տ.) : մարմինն Կ. Պոլիս կը հասնի Մարտիկայէն. փոքր չուգնաւ մը կը փոխադրէ զայն ի թաւգիւղ, ուր Կիւլին Ս. Ստեփաննոս եկեղեցին տարուեցաւ :

* *

Ալաթոն էֆ. ի յուդարկաւորութեան հան-

դիսին, ըստ ժամանակին լրագրաց, աւելի քան 30 հազար յուդարկաւորներ կային : Օտարազգեաց մէջ էին նաեւ Ֆրանսայի զեսպանն, Սպանիոյ զեսպանատան գործակատարը, միւս զեսպանաց՝ առաջին քարտուղարներն ու թարգմաններն : Բ. Դրան կողմանէ արարողացեալ Ալի պէյը և այլք : Ներկայ էին նաեւ Թոսոն փաշա, Տալուզ փաշա, ոստիկանութեան, նախարարութեան՝ խորհրդական Միւնիֆ էֆ. Ֆրանքո էֆ., պետական խորհրդոյ անդամներէ ոմանք, հասարակաց շինութեանց, հեռագրաց և թղթատարութեանց բոլոր պաշտօնատարք, Յունաց աղջէն Բ. Միլզեւրիս պէյ, Ֆոթիատիս պէյ, Սթաւրաքի պէյ. Հրէից խախամազլուսը՝ 12 րապիներով, Տալիզոն էֆ. և այլ երեսելէք : Բ. Դրան կողմանէ խումբ մը զօրք և զաւագներ, ոստիկանութեան զոնէն հարիւրաւոր ոստիկաններ :

Եկեղեցւոյ մէջ՝ Պօղոս պատրիարքն կը նախագահէր, շրջապատեալ երեք եպիսկոպոսներէ, հինգ վարդապետներէ, և 24 քահանաներէ : Ներսէս եպիսկոպոսն՝ սրտառու զամբանական մը խօսեցաւ : Դադողը քահանի կառքով գերեզմանատուն գնաց, զապրի ծոպերն բռնած էին Ալի պէյ, Օտեան էֆ. Չամիչ Յովհաննէս էֆ. Համամեհան Սարգիս, Սերփիլէն էֆ. Ֆրանքո էֆ. :

Առաջէն կ'երթային 100 ի չափ զօրաց խումբ մը՝ հրացաններն զէպ ի վար բռնած ի նշան սգոյ, ետեւէն երգեցիկ մանկունք, անոնցմէ ետեւ եկեղեցական դասը, յետոյ զազատակիւր կառքը, և ապա յուդարկաւորաց անթիւ բազմութիւն :

Շահնազար Նուպարեան վարժարանի առջեւ՝ ուսանող մը՝ Յարութիւն Գալուստեան, ֆրանսերէն մի զամբանական խօսեցաւ և նոճիկ սոսմ մը նստից հանգուցելոյն զազաղին :

Քողոքականաց եկեղեցւոյ առջեւ զանգակներ կը հնչեցնեն : Հրեաներն երգելով ընդ առաջ կ'երևնան : Գերեզմանատան մէջ զամբանականներ կը խօսին Սաքեան Յովհաննէս՝ տաճկերէն, Սերփիլէն էֆ. Ֆրանսերէն, Օտեան Գրիգոր էֆ. Հայերէն, հեռագրատանց պաշտօնատան առաջին քարտուղարն Սերբոս

էք. և թղթատարութեանց երկրորդ տնօրէնն Վիթալիս էք. ֆրանսերէն լեզուաւ:

Ներսէս եպիսկոպոսի, Օտեանի, Սերվիւ չեանի, Յ. Գալուստեանի դամբանական ճառերն կ'արժեն յիշատակել աստ:

Դամբանական Ներսէս եպիսկոպոսի Թ. 1.
» Օտեան Գրիգոր էք.ի » 2.
» Սերվիչեան էք.ի » 3.
» Յարութիւն Գալուստեանի » 4.

* *

Տեղական՝ Հայ թէ՛ օտարազգի մամուլն կենսագրական յօդուածներ, դրատաւից քրու նիկներ, և գրութիւններ Հրատարակեց. յիշատակեմք միայն մի քանի օտար թերթերու գրածներն:

Էլեմանթ Հերայտ կ'ըսէր «Այս տարածամ մահն իրիստ ցաւալի է, և մօտաջ եմք որ պաշտօնական ակումբներուն՝ ինչպէս նաեւ Հայ Հասարակութեան մէջ՝ երկար ժամանակ յարգանքը և երախտագիտութեամբ պիտի յիշուի Ալաթն էք.ի անունը: Խոստովա, նիմք որ՝ զժուարին է յաջորդ մը գտնալ այս պիտի պաշտօնէի մը, և յուսամք՝ որ կառաւ վարութիւնն ամէն շանք պիտի ընէ արժա, նաւոր յաջորդ մ'ունենալու այն կարեւոր պաշտօններուն՝ զոր կը վարէր այս փորձեալ ուղղութեամբ և արտաքոյ կարգի տաղանդի տէր մարդը»:

Լա Բիսթրի կը գրէր. «Այս կորուստն ընդ Հանդուր ցաւ պիտի պատճառէ: Կառավարութիւնն Ալաթն էք.ի յաջորդ մը կրնայ գտնել, բայց տեղը բռնող մը գտնելու զժուարութիւն պիտի քաշէ: Քրիստոնեաներն պիտի ցաւին թերեւ, որ կառավարութեան պաշտօնէութեանց մէջ իրենց ընդունուիլը սկսելու համար՝ Ալաթն էք.ի պէս տաղանդաւոր և մանաւանդ պատուաւոր ընտրելի մը չպիտի կրնան ներկայացնել: Այս մահն՝ այդպիսի վայրկեանի մը մէջ գրեթէ Հասարակային աղէտ մ'է: Ասկէ լաւագոյն դամբանական չի կրնար ըլլալ»:

Երկար կը լինի Հայ թերթերու մէջ եղած զրուատիքներն յիշատակել աստ՝ յորս նշանաւոր է մայիս 15ին Մասիսի մէջ տես-

նուած Պարոյր ստորագրութեամբ քրոնիկն: Ե'արժէ սակայն ընդօրինակել աստ Թ. Թերչեան և Ե. Տէմիրճիպաշեան էքնաթիւներու Մասիսի մէջ Հրատարակած տաղաչափեալ ողբերն, և Գ. Վ. ստորագրութեամբ տաճկարարատ տեսարանն թուոյցիկ թերթի մը վրայ Հրատարակեալ, որ ժամանակ մը մեր աշտպններու սովորական երգի նիւթն եղաւ:

Ողբ Թերչեան էք.ի Թ. 5.
Ողբ Ե. Տէմիրճիպաշեան էք.ի » 6.
Տէստան¹ » 7.

* *

Գրիգոր Աղաթնի գրական աշխատասիրութիւնները. — Արդէն պատահութիւն ունեցանք թուի իւր աշխատասիրութեանց մի մասն, որպէս.

ա. Կրիչնոնի վարժարանի՝ իբր շրջանաւորտ պատրաստած երկրագործական կարեւոր աշխատասիրութիւնն — որ պեռ կը մնայ:

բ. Այ մամայի երկրագործական վարժարանի համար՝ պատրաստած երկրագործական դասընթացն, որոյ նիւթոց ցանկն միայն մնացած է:

գ. Թիւրքիի ցուցահանդէսին տեղեկագիրն, որ ամբողջ կայ:

դ. Երկրագործական տնտեսագիտութիւն՝ վերնադիր երեք յօդուածներու ձեռագրերն միայն մեր ձեռքն անցան, 1853ին գրուած հաւանականաբար, սոքա Հրատարակեալ են Journal du Constantinople մէջ:

ե. Գուպաղը տէրէի ագարակին մէջ մի երկրագործական վարժարան հաստատելու մասին՝ իւր պատրաստած ծրագիրն եւս ամբողջ կայ:

զ. Կ. Պոլսոյ 1863ի ցուցահանդէսին համար իւր աշխատութեանց մի մասն կայ միայն, — Յաւելումք այս յիշատակեալներուն վրայ և հետեւեալներն:

է. Մեծ Եպարքոս Ալի փաշայի առաջարկին վրայ Ալաթն էք. պատրաստած

1. Այս երեք՝ ինչպէս նաեւ վերոյիշեալ չորս ձեռքերը գտնեց կ'ընդունէ հոս: Երկուսն ողբութեան համար, զորս ընթերցողն առանձին հրատարակեալ տետրին մէջ կ'ընայ գտնել:

է մի տեղեկադիր՝ տաճկաստանի երկրագործութեան նկատմամբ, յորում երկրագործութեան վիճակն պարզելով՝ նորա բարգաւաճման նպատակու համար առաջարկներ կ'ընէ։ Աշխատութեանս գլխաւոր բաժանումներն են,

1. Les voies de communication.
2. La legislation rurale.
3. L'enseignement agricole.
4. La réformation de l'impôt.
5. Crédit foncier.
6. Les institutions publiques pour encourager l'agriculture et en répondre les meilleurs procédés.
7. La colonisation agricole.

դ. Օսմանեան կայսրութեան մէջ հողային վարկ հաստատելու մասին մի աշխատասիրութիւն (անթուական)։

բ. Կրճիկեանի շերամատածութեան գործին աշխատակցած է, որպէս վկայէ Կրճիկեան էֆ. Նոյն իսկ այդ գործին մէջ։

ժ. Աղաթոն էֆ. ի գլուխ գործոցն է թուրքիոյ քաղաքական և երկրագործական տնտեսագիտութեան մասին գրած երկն՝ որոյ մասին իրեն հետ թղթակցող տնտեսագէտներու նամակաց մէջ՝ դրուատիք ու քաշալեր կը տեսնամք. և որք անշուշտ իւր գործերէն, հանճարէն և տնտեսագիտական յողումններէն կոռհած էին իւր պատրաստած գործի կարեւորութիւնն։ Հարկ կը համարիմ այս գործի մասին վիլիոմ տնտեսագիտին 1866 հոկտ. 17 թուականաւ փարզէն իրեն ուղղած մի նամակի հետեւեալ հատուածն յիշատակել աստ. «Ecrivez-vous votre livre? je ne saurais trop vous y encourager, car je considère le succès comme assuré. Il faudra l'imprimer en français à Paris, en même temps que en turc et en arménien à Constantinople, je suis toujours à vos ordres pour corriger les épreuves et faire des articles afin que vous obteniez une grande publicité en France, en Belgique et en Angleterre sans qu'il vous en coûte un sous...». Իւր ընտանեաց անդամներն կը վկայեն՝ թէ վերջին

անգամ փարզ կը թալուն այդ գործն կազմ ու պատրաստ հետը տարաւ, անդ տպագրել տալու համար. ռակայն չգիտեմք թէ՛ ի՞նչ եղած է։

* *

Աղգայիմ կեանք. — Աղաթոն էֆ. իր վեհապետին ու երկրին ծառայելով հանդերձ մտցած չէր իւր ազգն՝ որպէս երեմի բարձրաստիճան պաշտօնեայիներ, լաւ կը ճանաչէր մարդու մը առ իւր ազգն ունեցած պարտքն, և ըստ այնմ կը ծառայէր շարունակ. «Քանիցս մեր ազգային քաղաքական ժողովոյն անդամ, և երկու անգամ ընդհանուր ժողովոյն երեսփոխան ընտրուեցաւ, Ներսէսեան վարժարանին վեհանձն պաշտպան, Խասգիւղի թաղական խորհրդոյն աւտնեպետն, թաղին բարերար և Նուպար Շահնազարեան վարժարանի հաստատուելուն գլխաւոր պատճառն էր»։ Այս վերջի նախադասութիւնն բացատրութեան պէտք ունի։

Ըստ Շահնազար Կարապետ անմահ և ազգասէր վարդապետի 1865ի կապիկն՝ իւր թողուցած 1000 անգղիական ոսկին իւր տոկոսով 4000 ոսկույ հասնելուն՝ Կիլիկիոյ մէջ 10 աշակերտաց համար ժառանգութեամբ վարժարան մը պիտի հաստատուէր։ Նուպար փաշայ նոսրիցք 3000 ոսկի, որպէսզի վարժարանն անմիջապէս բացուի, ապա Աղաթոն էֆ. ի առաջարկին վրայ որոշուեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ բանալ այդ վարժարանն, և ըստ կտակի 10 որդեգրեալ առնուլ Կիլիկիայէն. վարժարանն ունեցաւ ապա և թոշակաւոր աշակերտներ՝ տարեկան 40 ոսկի վճարելով։ Այս վարժարանի վերին հոկողութիւնն Աղաթոն էֆ. ի և Ներսէս Եպիսկոպոսի յանձնուեցաւ։

Աղաթոն էֆ. եղած է մին հիմնադրաց «Բարեգործական համազգային բարեխառակ ընկերութեան Հայոց», հաստատուել 1869 հոկտ. 30ին, որ նպատակ ունէր «Ազգին որք անտէր և չքաւոր տղաքը՝ երկրագործութեան ու արուեստից զբաղեցնելու միջոցներն ի գործ դնել»։ Իրենց առաջին գործն պիտի ըլլար ընդարձակ հողեր գնել Կիլիկիոյ կողմն, և անդ հաստատել մի երկրագործական վարժարան և տիպար ագարակ։

Այս ընկերութեան անգամաց տարեկան բաժինն մէկ Օսմ. ոսկի էր:

Աղաթոն էֆ. այս ընկերութեան աստեղապետն էր, իրեն ընկեր ունենալով Գրիգոր Օտեան՝ փոխ աստեղապետ, Պէշկիթաշեան Միկրտիչ՝ Ատենադպիր, Եւսուֆեան Տիգրան՝ փոխ աստեղապիր:

Այս ընկերութիւնն 1868ին 2300 ոսկի ունէր. իւր Հիմնադրի մահուանէ վերջ, ընկերութիւնը կորսնցուց իւր փայլն, և շարունակուեցաւ կիսամեռ, մեզ ծանօթ է մինչ 1872ի մայիս 20, յորժամ 3355 ոսկի ունէր, ի՞նչ եղաւ ընկերութիւնն, քիչ եղան զբաւեցներն:

ԸՆԾԱՆԵԱՑ ԲԱՐԵՎԱՅ ՄԸ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Ըստ Կորտամբերի (ծնաւ ի Տուրուզ. 1805-1881), աշխարհագրութեան գիտութիւնն ամենէն առաջ սկսած է Եգիպտոսի մէջ: Նոյն երկրի թագաւորն Սեսոսար աշխարհացոյց տախտակներ շինել տուեր էր, որոց վրայ գծագրուած էին ճանապարհներ, երկիրներ և ծովեր. և այս տախտակներս կը

«Հիմզ էին վաղանմն պատուածք, իսկ մա ի բըմի ամդ Բազում» ինչ Բրաշակներտ իմաստութեամբ սրբաբն գործէր: Յօրինեաց ամդէմ ի մա գերկին, գերկիր և զգծով, ՏԱՆԵԳԱՐԻ ամաշխատ և ըզլուսիմ լուսապատար, Ամդ գարկիսն ամեմայմ՝ որովք երկինք եմ պլսակեալ, ԸգՅոյսմ և զԲազմաստեղս և զգօրութիւմ Որինմի, եւ զԱրշնմ՝ գոր և Սալլ եւս ամուսնմն յորշորշամօք, եւ ցամգ ամդըը շուրջ եկեալ՝ դէտ յորիմն ակմ ումի պիշ, եւ միայմ է ամնաղորդ լոգարանացմ Ուլիխամու¹ »:

Հոմերոսի տիեզերագրութեան մէջ՝ աշխարհի սահմանքն բնականապէս լի են մթնութեամբ, Երկնից և Երկրի սիււներն — որոց պահպանակ է Ատլաս — չգիտցուիր թէ ինչ հիման վերայ հաստատուած են. ասոնք կ'անհետանան Ողիսականի Հեղինակէն վերջը եւ կող դրութեանց մէջ: Հոմերոսի երեւակայած երկրագունդը երկու մասանց կը բաժնէին Եւքսինեան Պոնտոսն, Եգեան ծովն և Միջերկրականն, մին Հիւսիսային, միւսն Հարաւային, զորս և յետոյ Եւրոպա և Ասիա անուանեց Սնաբխիմանդր: Երկրի բոլորակին մէջտեղը զբաւեր էին ցամաքն և կղզիքն Յուստոսնի, որ գետ այնքան ընդհանուր աշուն շունէր Հոմերոսի ժամանակ: Յունաց

ճառաւային իւր ուղեցոյց ամեն ճանապարհորդաց և զօրաց: Եգիպտացիք ի վաղուց հետեւնէին մագաղաթեայ զլուսնեղաւ վրայ արձանագրուած կալուածատումար մի, յորում կը բովանդակուէր իրենց երկրին մանրամասն նկարագրութիւնն: Նոյնպէս նաեւ Եւրոպացիք յօրինեցին Քանանու երկրին աշխարհացոյց տախտակը՝ երբ հասան այս խոստացեալ երկիրը: Ասոնցմէ զատ՝ աշխարհագրութեան նախնական տարբերքն կը նշմարուին նաեւ Յունաց երկու ազգային քանաստեղծութեանց մէջ, այսինքն են իլիական և Ողիսական: Յոյներն այնքան մեծ համարում ունէին Հոմերոսի վրայ, որ մինչեւ անգամ անոր աշխարհագրական ամենամեծ սխալները և մոլոր գաղափարները կ'ընդունէին իրենեւ ճշմարիտ: Թէպէտեւ ստոյգ է, թէ կային նաեւ անոր մէջ ինչ ինչ ճիշդ մասեր, զորս կը լանային սխալներէն գտել քանի մը գեղաւորն հանձարներ, ինչպիսիք էին Հերոդոտոս, Պոլիբոս, Երատոսթենէս: Ընդ հակառակն, Ստրաբոն ալ փորձեց արդէ անգամուհետ հետ համաձայնեցնել Հոմերոսի սխալ կարծեքները: Ելիականի ութուստաներորդ երգին մէջ նկարագրուած Աքիլլէսի Վահանն շատ լաւ կը ներկայացնէ այն ժամանակին տիեզերագրական գաղափարները, որոնք սերտ կապակցութիւն ունին աշխարհագրութեան հետ: Դնենք հոս ահաւասիկ այդ կտորը.

տանի կեդրոնն Հեփեսթար կ'ըլլար աշխարհի կեդրոն: Այլա նաւարկութեան և աստեղագիտութեան յառաջադիմութեամբ աշխարհագրութիւնն մաքրուելով իւր սխալմունքներէն, մթութիւնէն և առնապելախառն զրոյցներէն, հետզհետէ աւելի եւս կատարելագործուեցաւ, այնպէս որ՝ այժմ մեծ տարբերութիւն կայ մեր ու Հոմերոսի և հնոց աշխարհագրութեան վրայ ունեցած գաղափարաց մէջ:

ԻՌԻՋԱՐԿՈՒ

1. Թրգմ. Հ. Ա. Բազրատուեւոյ. տպ. ի Վեներիկ 1893, էջ 340: